

Vanaf hun schepping dienden tuinen niet alleen om voedsel te produceren of als plek voor ontspanning, vermaak en spel, maar ook om uitdrukking te kunnen geven aan de mens en zijn relatie tot de natuur en het landschap. De eerste tuin waarvan we weet hebben, staat afgebeeld in de hiërogliefen waarin Methen, gouverneur van het noordelijk delta-district van Egypte, in 2600 voor Christus zijn leven liet optekenen. In dit verhaal van zijn leven speelde zijn tuin een even belangrijke rol als zijn politieke carrière. Blijkbaar gaf de tuin uitdrukking aan hoe hij zichzelf naar de buitenwereld wilde presenteren. De tuin was ontworpen als aanpassing aan het Egyptische landschap en gaf uiting aan de houding tegenover de natuur, die werd beheerst door magie, mystiek en religie. Zo was de dagelijkse aanvoer van Nijlwater een belangrijk element in de hiërogliefen, niet alleen als irrigatie maar ook als uitdrukking van de verering van de Nijl. En de villa die keizer Hadrianus bouwde vlak na het begin van de jaartelling is als een verzameling reisherinneringen, met een overdaad aan verwijzingen naar klassieke culturen en oude beschavingen, bijeengehouden door de natuurlijke morfologie van het landschap. In de Renaissance was Villa Medici in Fiesole (Italië, 1458-62) een van de eerste tuinen die speciaal werd aangelegd voor de stadsadel om te kunnen genieten van het buitenleven. Men trok zich uit de stad terug, niet om de stad de rug toe te keren, of als kritiek op de stad, maar als noodzakelijk tegenwicht van het stedelijk leven. De villa was een plaats voor contemplatie en zinnelijke genieting van de natuur, om de 'ziel te cultiveren.'

Deze tuinen waren plekken 'buiten,' die een afstand boden tot het publieke domein, en tegelijkertijd het landschap manifest maakten. Maar deze dynamische traditie van de tuin als plek leek in de 20e eeuw krakend tot stilstand te zijn gekomen. In de 20e eeuw ontwikkelde de landschapsarchitectuur zich als zelfstandige discipline, met een idioom dat was ontleend aan de Moderne beweging in de architectuur. De tuin werd daarin gezien als een functionele eenheid, bepaald door de programma's van recreatie en productie: de tuin als een programmatische machine. Daarnaast vond een tegengestelde beweging plaats; als protest tegen de technologische cultuur werd de betekenis van de tuin teruggebracht tot het omgaan met planten, het ervaren van een paradijselijke onschuld, ver weg van de moderne maatschappij: de tuin als een natuurlijke vrijhaven. Toch – ergens tussen deze twee uitersten – kwam de tuin boven als een bemiddeling tussen mens en natuur en een reflectie op de veranderende stedelijke context.

De non urban garden bestaat niet

Tot ver in de 19e eeuw werd het grenzeloze natuurlijke landschap gezien als buiten, dat het binnen van de door mensen gekoloniseerde kernen (dorpen, steden, kloosters, kastelen) omringde. Nu zijn de verhoudingen omgekeerd. De stad bestaat niet meer uit begrensde en gedefinieerde bebouwde kernen, maar is uitgebreid en verdund, en de verschillen tussen stad en landschap lossen op tot een grenzeloos veld van hybride tussenvormen: een metropolitaan landschap, waarin het natuurlijke landschap is teruggedrongen tot een aantal beschermde natuurlijke kernen. Als we binnen beschouwen als dat wat door de mens wordt gereguleerd, ontsloten en gecontroleerd, lijkt buiten bijna niet meer te bestaan. Wat is buiten in een metropolitaan landschap, dat integraal is ontsloten?

Een tuin is in wezen een reflectie op het landschap, en het landschap is een dynamisch systeem, voortdurend in transformatie onder invloed van maatschappelijke veranderingen.

Vooraf in Nederland vertoont elke locatie sporen van verschillende tijdslagen. Allereerst is er het natuurlijke landschap:

de geologische evolutie, reliëf, waterstromen, grondsoorten.

Het cultuurlandschap is ontstaan uit een bewerking van het natuurlandschap, geometrische patronen als gevolg van de technische logica van cultivering, irrigatie en drainage. Het stedelijk landschap op zijn beurt ontstond uit een civieltechnische bewerking van zowel het natuur- als het cultuurlandschap en bestaat uit stedelijke elementen, verbonden door transportnetwerken.

Je zou kunnen zeggen dat het landschap rond Diepenheim vooral een natuur- en cultuurlandschap is. Tuinen die dit landschap weerspiegelen, zijn als het ware een uitloper van de natuurlijke en cultuurlijke omgeving. Maar met The Non Urban Garden is meer aan de hand. Door een aanzet te geven voor publieke tuinen als kunstuiting in het landschap, wordt het landschap opgenomen in het publieke domein, van oudsher het kenmerk van de stad. Het cultuurlandschap van Diepenheim is niet meer exclusief een productief landschap, het domein van boeren, maar wordt als recreatief en kunstlandschap onderdeel van de openbare ruimte. Het project speelt zich af in de context van de stedelijke kolonisatie van het cultuurlandschap, niet zozeer door de onstilbare landhonger van de stad, maar door het landschap dat voorheen de 'lege' contramal was van de stad, het buiten, op te nemen in een netwerk van stedelijke, landschappelijke, infrastructurele, industriële fragmenten, waarin door telefoon, televisie, internet iedereen met iedereen verbonden is. De stad is niet meer exclusief voorbehouden aan de stadsbewoner, maar kan worden genoten zonder binnen de stadsgrenzen te wonen.

In feite is The Non Urban Garden een uitdrukking van de stad in twee betekenissen. Ten eerste is de tuin in zijn wezen stedelijk, want ontstaan vanuit een stedelijke behoefte, een behoefte aan ruimte, aan natuur, aan ontspanning. Het aloude ideaal van het buitenleven, de seizoensgebonden trek van de stedelijke aristocratie naar hun villa's buiten, op zoek naar otium (rust en studie) als tegenhanger van negotium (arbeid), ontleent zijn betekenis aan de stad. Ten tweede maakt Diepenheim al lang onderdeel uit van het stedelijk landschap, als een landschappelijk fragment in de metropolitane landkaart.

De tuin als plek

In de reflectie op het landschap worden niet alleen de eigenschappen en mogelijkheden van de locatie blootgelegd, maar ook de wijze waarop de ontwerper of opdrachtgever de wereld en het landschap ter plekke beschouwt. Een territoriale 'voorstelling,' die in situ is geconstrueerd, op het raakvlak van architectuur en topografie: een interpretatie of transformatie van de locatie. Het is de kunst om niet alleen tuinen te maken die mooi zijn of goed bruikbaar, maar die ook het landschap op zijn voordeligst laten uitkomen. Wanneer een tuin het bestaande landschap uitdaagt om zijn verborgen kwaliteiten prijs te geven, het landschap leesbaar en ervaarbaar maakt, maar er bovenal een nieuwe uitdrukking aan geeft, dan spreek je van architectuur: de architectuur van het landschap. De verborgen landschapskwaliteiten krijgen alleen dan waarde, als ze ervaren kunnen worden en het is de vorm van de tuin, die een plek ervaarbaar maakt: de tuin als bemiddeling tussen mens en landschap.

Zoals de boomtuin van Jeroen Kooijmans: een boom – zoals er wel meer staan in dit landschap – wordt verbijzonderd, zodat niet alleen de boom zelf, maar ook de locatie onder de aandacht van de bezoekers wordt gebracht, onder andere doordat je vanuit de boomtuin een heel ander perspectief op de omgeving hebt dan vanaf het maaiveld. De boomtuin is in zijn tegenstrijdigheid van een tuin in de lucht een other space, de term die Foucault in de jaren '60 introduceerde om een plek aan te duiden met de merkwaardige eigenschap in relatie te staan tot elke andere plek en toch tegenstrijdig ermee te zijn, een plek die buiten de dagelijkse realiteit ligt en daardoor een reflectie daarop kan geven, zoals een theater, een museum, een begraafplaats, maar vooral een tuin (Foucault 1967). Juist door zijn tegenstrijdigheid wordt de nadruk gelegd op het specifieke van de plek.

Daarmee doet de tuin meer dan alleen de eigenschappen van het landschap bewerken. De tuin markeert een specifieke plek

in het landschap, een plek om stil te staan daar waar het landschap doorgaat, met een duidelijke begrenzing en ervaarbaar als een eenheid. In deze zin is de onbegrensde tuin van Birthe Leemeyer een interessante contradictio in terminis: niet plaatsgebonden, noch als plek gemarkeerd; is dit nog een tuin?

Edward Clydesdale Thomson doet juist het tegengestelde.

Toen hij het idee kreeg dat eigenlijk het hele dorp Diepenheim gezien kan worden als een tuin, stelde hij een ingreep voor die van het dorp een plek zou maken: het markeren van een grens.

Mens en natuur

De tuin is bij uitstek een plek waar cultuur en natuur samenkomen.

Hier wordt de wisselwerking tussen natuur en cultuur binnen het bereik van de menselijke ervaring gebracht. Natuur staat dan voor wildheid en het ontembare en cultuur voor de behoefte van de mens om zich uit te drukken, om te ordenen en zich de natuur eigen te maken. De eerder genoemde tuin van gouverneur Methen bestond uit bomen en een groot meer, een wijngaard en een vijgengaard, waarin een geometrische ordening van wijnstokken en vijgenbomen de controle over de natuur weerspiegelden, terwijl het eindeloze gesjouw met water om dit mogelijk te maken tegelijkertijd de afhankelijkheid ervan weergaf. De artificiële bouwwerken die de tuin van Hadrianus bevolken, zijn gepositioneerd in wisselwerking met hun natuurlijke setting, als een stempel van cultuur en techniek op het natuurlandschap. Villa Medici is gebaseerd op een maatschema van rechthoekige vlakken als het kader om de interactie tussen natuur en cultuur uit te beelden, met aan de ene kant het huis, en aan de andere een bosje als verbeelding van de natuur.

Het is niet de natuur ansich, die we zien in de tuin, maar een weerspiegeling van hoe de mens denkt over de natuur. En dit is natuurlijk geen statisch gegeven. Eerst was er het heroïsche verhaal van de mens die de natuur overwint. Vervolgens het romantische verhaal van de natuur als bron van al het goede, als de spiegel van de ziel. In het begin van de 20e eeuw werd het begrip natuur losgesneden van de menselijke natuur, en kreeg een plek ergens tussen een oerconcept van natuur als kosmische orde, vol symbolisch potentieel, en een tamelijk simpele voorstelling van uitgestrekt groen. Hierin is de natuur essentieel voor het welzijn van de mens, als een heilzame achtergrond voor het bestaan, en als we die niet willen aantasten, kunnen we er maar beter verre van blijven. Vervolgens schoof het beeld op naar een vooral ecologisch standpunt, waar de natuur werd gezien als een complexe combinatie van systemen en processen. Echter, het idee bleef overeind, werd alleen maar versterkt,

dat de mens de natuur alleen maar kon vernielen, of op zijn best beschermen wat er van over was.

Ook deze voorstelling is aan het verschuiven, wat weer zichtbaar is in de tuinen van The Non Urban Garden. Natuur en mens zijn intussen niet meer los van elkaar te zien. De bijentuin van Jimini Hignett en Doris Denekamp gaat expliciet over de (problematische) relatie tussen mens en natuur. De symboliek van betonnen bijenkasten als grafzerk voor de honingbij suggereert een menselijk gezicht voor de natuur, alsof de mens en de bij niet zo heel ver van elkaar af staan. Hier wordt ook zichtbaar dat dit nabij komen van de natuur niet per se aangenaam is. De bijen die zo waardevol zijn voor allerlei natuurlijke systemen en processen, kunnen de bezoeker ook lelijk steken. Maar veel dreigender is natuurlijk de beladen boodschap van deze tuin: als we de natuur vernietigen, vernietigen we onszelf. Ook de boomtuin maakt niet alleen het landschap op een specifieke manier zichtbaar; daarnaast maakt hij ook de ervaring van de natuur tot een fysieke. De bezoeker moet zijn hele lichaam gebruiken om in de boom te kunnen klimmen, voelt de bladeren langs zijn huid en de textuur van de boomstam onder zijn vingers, hoort de wind ruisen, ziet de insecten van heel dichtbij.

Waar het landschap wordt gekenmerkt door overzicht en afstand, maakt het bijeenplaatsen van de natuurlijke elementen binnen de kleine schaal van de tuin, de nabijheid ervan, dat de visuele ervaring wordt aangevuld met de ervaring van luchtvochtigheid, textuur, geur, een multisensorische ervaring. Een intensivering van het beeld van de natuur. Wat meer is, de afstand tussen mens en natuur wordt verminderd tot in het lichaam, het internaliseren van de ervaring. Natuurlijke processen vormen nog steeds de kern van ons natuurbeeld, niet meer zozeer als abstracte biologische systemen, maar (terug)gebracht binnen het bereik van de menselijke perceptie. Natuur is overvloed, drama, waarin de grootsheid van het bestaan zichtbaar wordt en waarvan de mens slechts een klein onderdeelje is. En tegelijkertijd, en bijna tegenstrijdig daaraan, is natuur iets dat heel dichtbij ons staat, onderdeel van het persoonlijke en het publieke, van onze dagelijkse leefomgeving. De veronderstelling dat de mens buiten de natuur staat, is niet langer geldig. Deze natuur is niet slechts te vinden op onbereikbare plekken als de Himalaya of de Sahara. De wildernis staat niet in tegenstelling tot het stedelijke, maar beide maken deel uit van een alomvattend, 'metropolitaan' landschap. Natuur is niet alleen 'daarbuiten' te vinden, maar ook 'hierbinnen.' In de tuin is zo'n nauwe relatie tussen de ruimte en zijn 'bewoner' dat de grens tussen mens en natuur als het ware oplost.

De versie van natuur die we hier zien verschijnen, is wat ik super-natuur zou willen noemen: zintuiglijke natuur dicht op de huid, onderdeel van het dagelijks leven. Het is net zo goed kunstmatig als natuurlijk. Natuurlijke processen, groei en verval, grilligheid, overvloed, ongepolijste materialen en tactiliteit spelen een grote rol in de hedendaagse tuin. Het gaat niet om wat er in de tuin is (zoals de planten), maar om de relatie mens-tuin: ervaring van de ruimte, routes, zintuigen.

Binnen en buiten

In het metropolitane landschap zijn structuren van cultuur-landschappen en stedelijke nederzettingen versmolten in

voortdurend wisselende verhoudingen, resulterend in een scala aan landschappen, die moeilijk te onderscheiden zijn.

En daarmee vervaagt ook het verschil tussen de stedelijke en de niet-stedelijke tuin. Op zijn best is er een gradatie in meer of minder stedelijk of kosmopolitisch, maar vooral is er een scala aan verschillende condities, die aanleiding geven tot een nog groter scala aan tuinen. Juist in zo'n metropolitaan landschap is er behoefte aan plekken, om onszelf te kunnen oriënteren in de wereld. Zoals de Franse landschapsarchitecten

Michel Desvigne en Christine Dalnoky schreven: 'Gardens are (...) the reference points and the marks which we establish in a contemporary landscape over which we have no control.'

In het alomtegenwoordige metropolitane landschap lijkt buiten – in de zin van buiten het door de mens bepaalde en gecontroleerde – niet meer te bestaan. Echter, het metropolitane landschap is geen stabiele en samenhangende compositie, maar bestaat uit een aaneenschakeling van stedelijke en landschappelijke fragmenten met daarbinnen en daartussen kieren en gaten die zich onttrekken aan de programmatisch bepaalde wereld van de metropool. Zo ontstaat een nieuwe vorm van buiten, in de gaten en kieren van het metropolitane landschap zelf. Waar binnen het alledaagse van het metropolitane landschap is, geven tuinen de mogelijkheid om daar tijdelijk aan te ontsnappen: buiten. En het tegengestelde is ook waar: als de alomtegenwoordige metropool buiten is, biedt de beschutte plek van de tuin een binnen, een tijdelijk toevluchtsoord. Het creëren van een drempel tussen binnen en buiten, buiten en binnen, geeft aan de tuin het gevoel van een gewijde plek, teruggetrokken van de ruimte van het dagelijks leven. De nauwe, zintuiglijke betrokkenheid van de bezoeker met de ruimte, de vorm, de materialen van de tuin maakt van de tuin een plek: een hier ten opzichte van overal: 'binnen'-tuin. Een plek om je even terug te trekken uit het dagelijks leven – het otium van de oude buitenplaats – om jezelf buiten de dagelijkse realiteit

te begeven: other space of 'buiten'-plaats. De tuin plaatst zich buiten, en creëert een afstand tot de context, of het nu in het landgoederenlandschap van Diepenheim is of in het hart van Manhattan. En daarmee bestaat The Non Urban Garden dus wel degelijk: elke tuin is Non Urban.